

Smiljka Tomanović

Uvodno izlaganje na kursu Sociologija omladine

9.3.2022.

Tranzicija u roditeljstvo iz perspektive životnog toka

Predmet našeg proučavanja su tranzicija u roditeljstvo i rano roditeljstvo shvaćeni kao relacioni fenomeni i multidimenzionalni procesi, koji su oblikovani u složenom spletu odnosa roditelja kao pojedinaca i ostalih individualnih i institucionalnih aktera i konteksta. Postajanje roditeljem i rano roditeljstvo u Srbiji nameravamo stoga da analiziramo kroz multidimenzionalni, rodno izbalansirani, interpretativni („gusti“) opis praksi. Sledeći prethodna sociološka istraživanja roditeljstva u Srbiji (Tomanović, 2002; 2004; 2010; Tomanović, Ljubičić, Stanojević, 2014), analiza i tumačenje dijapazona različitosti praksi postajanja roditeljem i ranog roditeljstva, uključuje, pored rodne dimenzije diverzifikacije, kvantitativne i kvalitativne razlike između mladih roditelja povezane sa njihovom slojnom i etničkom pripadnošću. Posebno ćemo analizirati na koje su načine stratifikacijske razlike: rodne, slojne i etničke, međusobno povezane da generišu nejednakosti u roditeljstvu.

Da bismo obezbedili multidimenzionalnost analize dinamike postajanja roditeljem koja uključuje različite nivoe – makro, mezo, mikro, kao i strukture i delanje, odlučili smo se za povezivanje dva pristupa: interdisciplinarnog pristupa *životnog toka* i sociološkog pristupa *strukturisane individualizacije*.

Pristup životnog toka (life-course) se fokusira na istraživanje odnosa između institucionalnih i strukturalnih činilaca i značenja koja im akter pridaje, donoseći na osnovu toga odluke i delajući tokom svog života (Heinz, Krüger, 2001: 33). Ovaj pristup uključuje različite međuodnose između pojedinaca i društva koji se razvijaju u zavisnosti od vremena, i time ostvaruje dinamičko povezivanjem društvene strukture, institucija i individualnog delanja od rođenja do smrti (Heinz *et al.* 2009: 15). Osnovni pojmovi pristupa *životnog toka* su: *istorijski period sa istorijskim događajima, tranzicija, životni događaji i putanje (trajektorije)* (Elder, 1985). *Tranzicija* predstavlja skup *životnih događaja* koji obeležavaju prelaske iz jedne životne faze u drugu, odnosno ulaska ili izlaska iz jedne uloge i statusa, kao što su npr. početak ili završetak školovanja, početak braka/kohabitacije, rađanje deteta, penzionisanje itd. *Istorijsko i socijalno vreme* određuju normativna očekivanja o prikladnom vremenu ulaska i prelaska iz jedne životne faze u drugu i značenjima prelaza. *Putanja* je redosled životnih događaja u jednoj životnoj sferi a skup različitih putanja (obrazovne, radne, porodične, stambene) čini *životni tok* pojedinca (Ibid.).

U okviru pristupa životnog toka analiza *tranzicije u odraslost* bavi se promenama statusa i uloga koji su povezani sa obrazovanjem, zaposlenjem, stanovanjem i zasnivanjem porodice (Corijn, Klijzing, 2001) i u skorije vreme sa političkim (građanskim) domenom (Walter *et al.*, 2009). Prema različitim kriterijumima, napravljene su klasifikacije tipova tranzicije u odraslost.

Operacionalizacija istraživanja

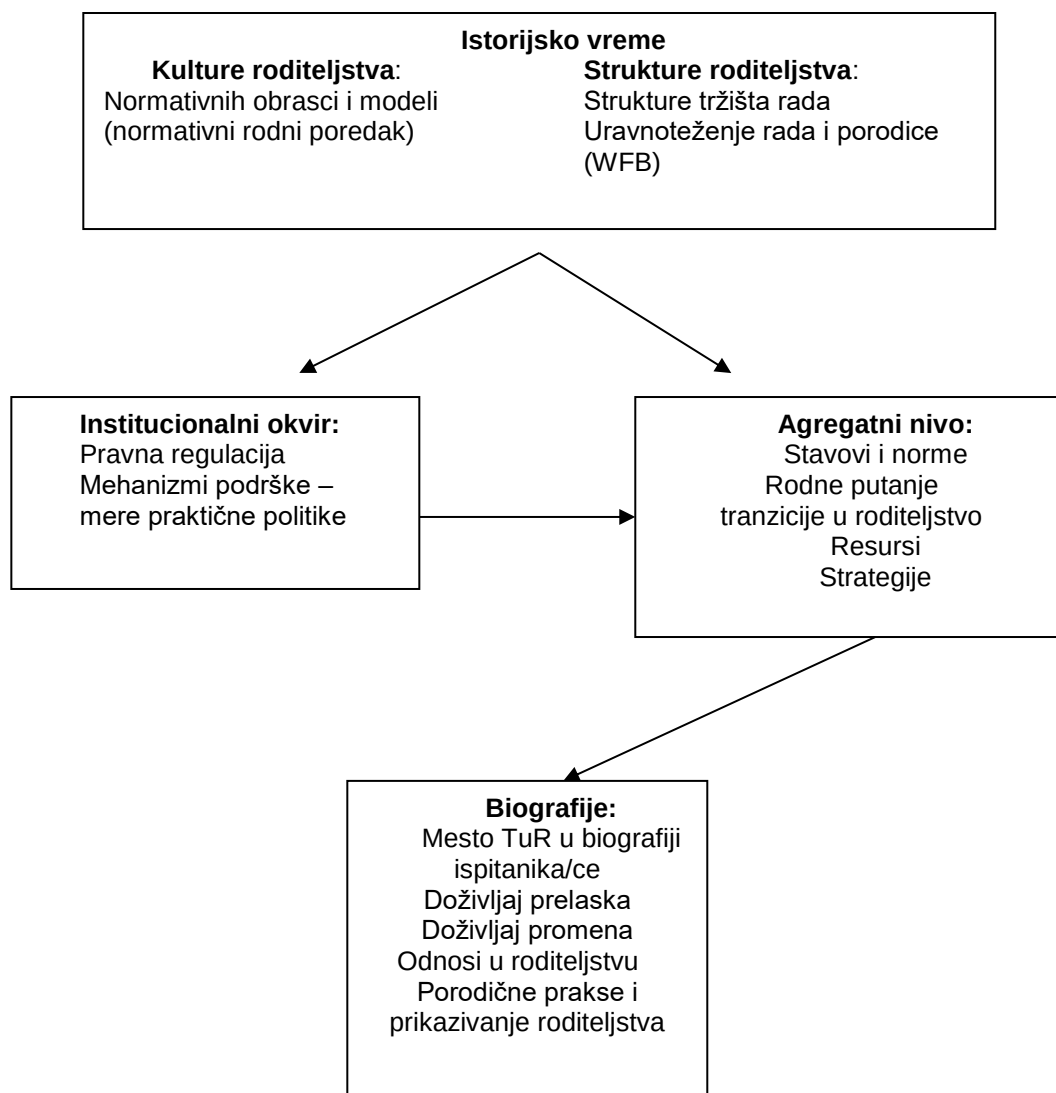
Ciljevi istraživanja su višestruki. Eksploratorni cilj je proučavanje procesa tranzicije u roditeljstvo mladih u Srbiji u međudejstvu strukturalnih, kulturalnih i relacionih dimenzija i faktora. Posebni ciljevi su: situiranje tranzicije u roditeljstvo u okviru životnog toka mladih žena i muškaraca u odnosu na slojne i etničke razlike, kao i objašnjenje i tumačenje veza između pojedinih dimenzija i razlika. Slojna diferencijacija se analizira preko individualnog obeležja – obrazovanja ispitanika, jer se u ranijim istraživanjima pokazalo da je obrazovanje najdistinktivnije obeležje koje diferencira mlade u odnosu na društveni položaj, resurse, norme, percepcije, aspiracije, planove, strategije i delanje (Tomanović *et al.* 2012). Analizira se na koji način su tako definisane slojne razlike povezane sa rodnom i etničkim razlikama, kao i kako su posredovane drugim obeležjima – kao što je zaposlenost ispitanika/ce, mikro strukturama i situacijama – tipom domaćinstva, njegovim resursima i sličnim.

Jedan od ciljeva je interpretacija značenja ustanovljenih veza, međuodnosa i razlika u odnosu na životnu situaciju ispitanika/ce i subjektivna značenja koja im daje. Poseban cilj je rekonstrukcija porodičnih praksi majčinstva i očinstva.

Osnovna teorijska pretpostavka je da je postajanje roditeljem u Srbiji oblikovano tranzicionim poretkom sa specifičnim kulturalnim i strukturalnim obeležjima. Makro društvene strukture su u velikoj meri ograničavajuće, a institucionalno okruženje nije podržavajuće za tranziciju u roditeljstvo. U tom procesu kao i u periodu ranog roditeljstva, mladi roditelji raspolažu različitim resursima i razvijaju različite socio-ekonomske strategije upravljanja resursima koje su slojno izdiferencirane. Naša je pretpostavka da se pozicioniranje tranzicije u roditeljstvo unutar životnog toka osobe rodno i slojno razlikuje. Pretpostavljamo da je značaj tranzicije u roditeljstvo u odnosu na ostale tranzicije u odraslost rodno različit, kao i da postoji međuzavisnost rodni sa slojnim i etničkim razlikama. Očekujemo da se dominantan rodno segregisan normativ „dobrog roditelja“ zasnovan na etici žrtvovanja preispituje i da počinje njegova dekonstrukcija unutar jednog dela sloja visoko obrazovanih mladih roditelja. Slično tome, očekujemo da se rodno segregisane komplementarne roditeljske porodične prakse transformišu u pravcu novih obrazaca roditeljstva unutar jednog dela sloja visoko obrazovanih mladih roditelja.

Unutar napred prikazanog konceptualnog okvira, a u odnosu na postavljene istraživačke ciljeve, razvili smo operacionalizaciju predmeta istraživanja, čije su dimenzije prikazane u Grafikonu 1.

Grafikon 1. Operacionalizacija istraživanja tranzicije u roditeljstvo unutar pristupa životnog toka

Makro nivo analize koji se odnosi na tzv. *istorijsko* ili *socijalno vreme* obuhvata istorijsku kontekstualizaciju oblikovanja današnjih rodni poredaka tranzicije u roditeljstvo u Srbiji i uključuje dimenzije koje smo nazvali *kulture* i *strukture roditeljstva*. *Kulture roditeljstva* čine normativni sadržaji rodnog poretka, od kojih ćemo analizirati: prisutnost i načine ispoljavanja familističke ideologije; vrednosne obrasce i orijentacije povezane sa porodicom i rodnim ulogama (vrednovanje porodice i braka, patrijarhalna vrednosna orijentacija); obrasce i modele vezane za trudnoću, rađanje, dojenje, uvremenjenost rađanja; dominantan model porodične tranzicije; moralnost *dobrog roditeljstva* – majčinstva i očinstva; rodna ispoljavanja etike žrtvovanja; nove obrasce roditeljskih normativa i praksi. U okviru *strukture roditeljstva* analiziraćemo demografske trendove, finansijski i stambeni položaj mladih, položaj mladih žena i muškaraca na tržištu rada. Na makro nivou analiziramo i institucionalni okvir: od pravne regulative (strateških i pozitivno pravnih dokumenata) do institucionalnih mehanizama podrške - mera praktične politike koje su

povezane sa tranzicijom u roditeljstvo (iz sektora obrazovanja, stanovanja, zapošljavanje, zdravlja i socijalne pomoći).

Kulture i strukture roditeljstva proučavamo i na mezo nivou putem analize konkretnih podataka našeg istraživanja koji se odnose na stavove i norme mladih relevantne za porodične tranzicije (o braku, kohabitaciji, preduslovima za zasnivanje porodice i slično), kao i resurse (materijalne i socijalne) koji su na raspolaganju roditeljima i strategije korišćenja i upravljanja tim resursima. Na ovom nivou se analizira proces donošenja odluke o rađanju, kao i putanje tranzicija u odraslost žena i muškaraca i mesto porodičnih tranzicija unutar njih. Zaseban segment predstavlja analiza i interpretacija odnosa u roditeljstvu: odnosa mladih majki i očeva sa njihovim partnerima, sa roditeljima i sa detetom.

Poseban nivo analize čini tzv. *biografizacija* tranzicije u roditeljstvo, u kome se bavimo situiranjem roditeljstva unutar socijalne biografije ispitanika, kao i subjektivnom stranom ranog roditeljstva: doživljajem prelaska i ranog majčinstva i očinstva, doživljajem promena koje je donelo roditeljstvo, kao narativima o praksama roditeljstva.

Metod istraživanja

U istraživanju je primenjen trostepeni metod, koji uključuje triangulaciju izvora podataka i postupaka analize. Izvori podataka su: dokumenta, statistički izveštaji, sociološke studije i analize; anketno istraživanje i kvalitativno istraživanje, a postupci analize su: sekundarna analiza podataka; kombinacija kvantitativne i kvalitativne analize podataka, i kvalitativna analiza.

Na makro nivou rekonstrukcije socijalno-istorijskog konteksta ili *tranzicionog poretka* sprovedena je sekundarna analiza dokumenata, statističkih izveštaja, socioloških studija i analiza, u odnosu na gorenavedene dimenzije koje smo nazvali *kulture* i *strukture* roditeljstva.

Istraživanje je zamišljeno i sprovedeno prema pristupu kombinacije metoda (*mixed methods*, Brannen, 2005) u dve etape.

Prva faza istraživanja bila je anketa iz 2011. godine na nacionalno reprezentativnom uzorku u 62 opštine na teritoriji centralne Srbije i Vojvodine, koji obuhvata 1627 ispitanika od 19 do 35 godina u 4 uzrasne kohorte: 19/20, 24/25, 29/30, 34/35 godina starosti¹. Analize su rađene na poduzorku od 26,8%, odnosno 435 mladih koji imaju decu, dok se u analizi dimenzija kod kojih je to smisleno (npr. norme, stavovi, resursi i sl.) rade poređenja sa ukupnim uzorkom anketiranih mladih da bi se otkrile potencijalno značajne razlike distinktivne za mlade roditelje.

¹ Udeo romske populacije je 4,8% u celom uzorku.

Druga faza istraživanja je bila kvalitativna i obuhvatala je polu-strukturisane intervjue sa 74oro tridesetogodišnjaka uključujući intervjue sa 24 roditelja - 12 majki i 12 očeva, koji su sprovedeni tokom maja i juna 2012. godine². Uzorci su nastali putem teorijskog uzorkovanja iz populacije obuhvaćene anketom 2011. godine, tako da budu zastupljena oba pola, tri stepena obrazovanja, radni statusi (zaposleni/nezaposleni), različita mesta stanovanja (mali/velikigrad /selo) na teritoriji centralne Srbije i Vojvodine³. Uzrast ispitanika od 30 godina izabran je zato što su prethodne analize pokazale da on predstavlja simboličku granicu za mlade osobe u Srbiji nakon koje se pretpostavlja odraslost, nasuprot 25. godine koja je bila simbolička granica u generaciji njihovih roditelja. Predmet intervjua je bila socijalna biografija mlade osobe – rekonstrukcija tranzicija i praksi u različitim domenima. Teme intervjua su ponavljale tematske celine iz upitnika za anketu: svakodnevica, obrazovanje i školovanje, zaposlenje i rad, stanovanje, slobodno vreme, socijalni kontakti i mreže, odnos sa roditeljima, percepcija odraslosti, zadovoljstvo životom i planovi. Intervjui sa „samcima“ i sa mladim roditeljima se razlikuju u segmentu rekonstrukcije ličnog – intimnog života, o čemu je razgovarano sa mladima koji nisu roditelji. Sa mladim roditeljima razgovarano je o tranziciji u roditeljstvo: donošenju odluke o rođenju deteta, podršci, doživljaju ranog roditeljstva, doživljaju promena, potom o praksama roditeljstva i zadovoljstvu, kao i o opažanju partnerskih odnosa, promena i zadovoljstvu njima. Svi intervjui su snimani uz pristanak ispitanika/ce i transkribovani doslovno.

Primena pristupa kombinacije kvantitativnog i kvalitativnog metoda (*mixed methods*) u analizi može imati nekoliko ishoda: potvrdu – gde su rezultati primene jedne i druge metode isti i međusobno se verifikuju; razrađivanje – analiza kvalitativnih podataka ilustruje kako se kvantitativni podaci očituju u pojedinačnim slučajevima; komplementarnost – kad se kvantitativni i kvalitativni nalazi razlikuju, ali zajedno stvaraju uvide; protivrečnost – kad su kvantitativni i kvalitativni nalazi u sukobu (Brannen, 2007: 176). U našem istraživanju su kvantitativna i kvalitativna analiza korišćene *komplementarno* da bi se dobio sadržajni uvid u pojedine dimenzije tranzicije u roditeljstvo: metodom kvantitativne statističke analize ustanovljuju se distribucije, trendovi i veze indikatora osnovnih dimenzija – resursa, odnosa i percepcija, a na osnovu kvalitativne analize iskaza dobija se interpretacija značaja i značenja koji se odnose na te dimenzije. Kvalitativni nalazi predstavljaju razrađivanje kvantitativnih njihovom primenom na individualne biografije. Analize se u našem istraživanju dopunjuju i na taj način što kvalitativni nalazi daju interpretaciju kvantitativnih, koji njih *kontekstualizuju* (Ibid. 180).

2 Za pojedine segmente kvalitativne analize (stavova, normi i planova) koristiće se i 50 intervjua sa tridesetogodišnjacima koji nisu u braku i nemaju decu, koji su sprovedeni u istom talasu kvalitativnog istraživanja.

3 Osnovne karakteristike „portreti“ intervjuisanih majki i očeva prikazani su u Prilogu na kraju studije.

Deo koji se bavi *biografizacijom* tranzicije u roditeljstvo zasniva se isključivo na kvalitativnoj analizi iskaza majki i očeva iz intervjua. S obzirom da je centralni predmet intervjua bio socijalna biografija, što je uključivalo mnoštvo tema, među kojima su i tranzicija u roditeljstvo i rano roditeljstvo, u analizi nije mogla biti primenjena narativna analiza u strogom smislu. Iako se često svaka analiza usmenih iskaza iz intervjua proglašava narativnom, mi se slažemo sa autorima koji smatraju da pristup *narativne analize* zahteva narativ koji proizilazi iz biografskog iskaza koji nam daje ispitanik (Miller, 2005: 18), odnosno iskaza u kome ispitanik temu povezuje sa prošlim, sadašnjim i budućim (anticipiranim) događajima (Pleck, Stueve, 2004: 88). Stoga smo u ovom delu, kao i delovima gde je kvalitativna analiza kombinovana sa kvantitativnom, primenili stalni uporedni metod iz pristupa *zasnovane teorije (grounded theory)*. To podrazumeva *analizu narativa* kroz stalno poređenje iskaza iz intervjua unutar tema, kao što su: mesto tranzicije u biografiji ispitanika/ce; doživljaj ranog roditeljstva; doživljaj promena; porodične prakse i prikazivanje roditeljstva, kao i podtema unutar njih da bi se identifikovali tipični obrasci. Potom se ustanovljeni obrasci povezuju sa obeležjima ispitanika i na taj način tumače rodne i slojne (etničke) razlike. Izdvajaju se i potencijalni specifični slučajevi i tumače u odnosu na celokupnu socijalnu biografiju ispitanice/ka.